

СУІСНАВАННЕ ДЗЯРЖАЎНЫХ МОЎ ПАВОДЛЕ ФІНСКАГА І БЕЛАРУСКАГА ЗАКАНАДАЎСТВА

Разглядаецца шэраг палажэнняў заканадаўства Рэспублікі Фінляндыя, якія датычацца суіснавання дзяржаўных моў і могуць быць карыснымі для ўдасканалення айчыннага моўнага заканадаўства.

Ключавыя словы: *фінскае моўнае заканадаўства, Закон аб мовах, моўныя правы, двухмоўная краіна, Фінляндыя, фінская мова, шведская мова.*

The article discusses provisions of the Finnish legislation concerning the national languages that may serve as models for improving the Belarusian language legislation.

У многіх артыкулах Закона Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” для раздзялення беларускай і рускай моў выкарыстоўваецца злучнік *або*. Паміж назвамі моў 23 разы стаіць спалучэнне *і (або)*, 15 разоў – злучнік *або*, 2 разы – злучнік *ці*, 7 разоў – злучнік *і* [1]. Толькі адна з моў можа выкарыстоўвацца, у прыватнасці, ва ўзброеных сілах, у заканадаўстве, медыцыне, бытавым абслугоўванні, міжнародных дамовах, афіцыйных аб’явах, маркіроўцы тавараў.

Дазволеная законам неабавязковасць ужывання абедзвюх дзяржаўных моў часта робіцца падставай для ігнаравання моўных правоў жыхароў краіны. Напрыклад, па законе арганізацыя мае права выбару мовы бланкаў для кліентаў. У Беларусі арганізацыя найчасцей выбірае рускую мову, ігнаруючы правы беларускамоўнага кліента. Некалькі канкрэтных прыкладаў: пераважная большасць інтэрнэт-сайтаў выканаўчых камітэтаў не мае беларускамоўнай версіі, а ў эталонным банку дадзеных прававой інфармацыі толькі 3,1% нарматыўных прававых актаў па-беларуску [2].

Такую сітуацыю можна лічыць і сацыялінгвістычнай праблемай. Невялікае месца беларускай мовы ў афіцыйнай моўнай прасторы краіны ставіць пад пагрозу яе далейшае існаванне. Сярод фактараў (не)бяспекі для моў, вылучаных ЮНЕСКА, фігуруюць *прысутнасць мовы ва ўсіх сферах жыцця і стаўленне дзяржавы да мовы, у тым ліку да яе афіцыйнага выкарыстання* [3]. Беларуская мова ўнесена ў “Атлас моў свету, якім пагражае знікненне”, выдадзены ЮНЕСКА.

Для забеспячэння фактычнай роўнасці дзяржаўных моў наспела неабходнасць разгледзець пытанне аб унясенні ў Закон “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” і іншыя акты змяненняў і дапаўненняў.

Для рэгуліроўкі праваадносін, што датычацца дзяржаўных моў, правазнаўца В. Самарын прапонуе выкарыстоўваць тэорыю слабага боку. Адно з яе палажэнняў заключаецца ў тым, што праваадносіны, адным з бакоў якіх выступае грамадзянін, пазбаўлены магчымасці як роўны ўздзейнічаць на іх змест, адносяцца да праваадносін са слабым бокам. Адназначна выбар сярод прадугледжаных законам моў павінен ажыццяўляць грамадзянін.

Асабліва гэта датычыцца праваадносін, адным з бакоў якіх выступае дзяржава [4]. Відавочна, што ў Законе “Аб мовах...” грамадзянін у большасці выпадкаў як слабы бок не разглядаецца.

Рэфармаванне беларускага моўнага заканадаўства вартуа грунтаваць на вывучэнні і магчымым пазычанні пэўных аспектаў замежнага заканадаўства, у т. л. фінскага [4; 5]. Пры гэтым шэраг важных аспектаў апошняга ў айчынай літаратуры не аналізаваўся.

Мэта артыкула – разгледзець некаторыя палажэнні фінскага моўнага заканадаўства, якія могуць у той ці іншай ступені стаць узорам пры рэфармаванні моўнага заканадаўства Беларусі. Рэспубліка Фінляндыя абрана для параўнання па некалькіх прычынах. У Фінляндыі, як і ў Беларусі, дзве дзяржаўныя мовы (фінская і шведская). Большасць шведскамоўнага насельніцтва сканцэнтравана ў пэўных рэгіёнах Фінляндыі. Шведская мова – першая толькі для 5,4% насельніцтва краіны, але яна абавязковы прадмет у фінскамоўных школах. Па выніках айчыннага перапісу 2009 г., рускую мову назвалі роднай (на думку арганізатараў перапісу, гэта эквівалентна *першай мове*) 41,5% насельніцтва, беларускую – 53,2%.

Можна было б чакаць, што такая мінарытарная і адносна лакальная ў Фінляндыі шведская мова будзе менш абаронена фінскім заканадаўствам (прынамсі, на нацыянальным узроўні), чым беларуская мова (мова тытульнай нацыі і родная мова большасці насельніцтва, распаўсюджаная па ўсёй краіне) – заканадаўствам беларускім. Фактычна, аднак, часта адбываецца адваротнае, што падкрэслівае неабходнасць унясення ўдакладненняў у айчыннае моўнае заканадаўства.

ПАЛАЖЭННІ АБ МОВАХ У КАНСТЫТУЦЫІ ФІНЛЯНДЫІ

У фінскай Канстытуцыі моўнаму пытанню прысвечана больш месца, чым у беларускай. Паводле Канстытуцыі Фінляндыі, нацыянальныя мовы краіны – фінская і шведская. У раздзеле “Асноўныя правы і свабоды” (арт. 6 “Роўнасць”) сцвярджаецца, што ні да кога, акрамя як па прымальнай прычыне, нельга ставіцца інакш, чым да іншых людзей на падставе ў т. л. мовы. У Кансты-

туцыі прапісана, што дзяржаўныя ўлады забяспечваюць культурныя і сацыяльныя патрэбы фінскамоўнай і шведскамоўнай супольнасцяў на роўных умовах. Мэта адміністрацыйнага падзелу краіны – забяспечыць роўнасць у атрыманні паслуг на сваёй мове для гэтых супольнасцяў.

Парламент выкарыстоўвае фінскую ці шведскую мову. Пры гэтым урад і іншыя структуры павінны перадаваць дакументы на разгляд гэтага органа на абедзвюх мовах. Ліставанне парламента, справаздачы і заявы яго камітэтаў павінны быць двухмоўнымі. Як бачым, фінская Канстытуцыя скіравана на забеспячэнне роўнасці правоў дзвюх асноўных моўных супольнасцяў – настолькі, што роўнасць па моўнай прыкмеце згадана сярод асноўных правоў і свабод. У нашай жа Канстытуцыі гэтая роўнасць прама не прапісана.

Адзін з падыходаў да моўных правоў заключаецца ў тым, што апошнія з’яўляюцца неад’емнай часткай фундаментальных правоў [6]. У такім выпадку можна дапусціць, што ў замацаванае ў нашай Канстытуцыі права на годнасць асобы ўваходзіць і права чытаць афіцыйныя тэксты законаў ці этыкеткі на дзяржаўнай беларускай мове. Але гарантыі рэалізацыі гэтых правоў у заканадаўстве не прапісаны.

ФІНСКІ ЗАКОН АБ МОВАХ І ІНШЫЯ ЗАКОНЫ

Фінскі Закон аб мовах 2004 г. распаўсюджваецца на суды і іншыя дзяржаўныя ўстановы, незалежныя арганізацыі, якія дзейнічаюць паводле публічнага права; на ўлады камун, парламент і адміністрацыю прэзідэнта. Закон павінен забяспечваць рэалізацыю моўных правоў у такой ступені, каб у чалавека не ўзнікала неабходнасці спецыяльна патрабаваць гэтага [7].

У айчынным Законе “Аб мовах...”, як і ў Канстытуцыі, няма прамой згадкі роўнасці па моўнай прыкмеце, а фінскі Закон паўтарае адпаведнае палажэнне Канстытуцыі. Дзяржаўныя ўстановы павінны бараніць традыцыі моўнай культуры краіны і спрыяць выкарыстанню абедзвюх моў.

Фінскі Закон аб мовах вылучае адна- і двухмоўныя камуны. Камуна (фін. *kunta*, швед. *kommun*) – нізавы ўзровень адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу; цяпер у краіне 313 камун. Кожныя дзесяць гадоў урадавы дэкрэт на аснове афіцыйных статыстычных звестак вызначае, да якой групы належыць пэўная камуна. Па Законе камуна прызнаецца двухмоўнай, калі прадстаўнікоў моўнай меншасці ў ёй як мінімум 8% (3000 чал.). Двухмоўная камуна прызнаецца аднамоўнай, калі колькасць прадстаўнікоў моўнай меншасці ў ёй стала ніжэйшай за 3000 чалавек. Па патрабаванні ўладаў камуны ўрадавы дэкрэт можа абвясціць яе двухмоўнай, нават калі камуна не адпавядае азначаным вышэй крытэрыям. Калі двухмоўная камуна робіцца часткай аднамоўнай, то апошняя становіцца двухмоўнай.

Сёння ў Фінляндыі 33 двухмоўныя камуны (у 15 з іх мова большасці – шведская), у якіх жыўе 1,7 млн чалавек (насельніцтва краіны складае прыкладна 5,5 млн). Колькасць прадстаўнікоў меншасці ў двухмоўных камунах адносна невялікая: 140 тысяч шведскамоўных жыве ў двухмоўных камунах, дзе мова большасці – фінская, а 44 тысячы фінскамоўных – у тых, дзе мова большасці – шведская [8]. Ёсць таксама 16 шведскамоўных камун на Аландскіх астравах (аўтаномія ў складзе Фінляндыі). Для пераважнай большасці насельніцтва аўтаноміі родная мова – шведская, яна ж і яе адзіная афіцыйная мова [9].

Параўнаем раздзелы айчыннага моўнага заканадаўства з тымі палажэннямі фінскіх законаў, якія тычацца як краіны ўвогуле, так і двухмоўных камун.

Фінскі Закон аб мовах вылучае адна- і двухмоўныя ўстановы. Да апошніх адносяцца тыя органы цэнтральнага дзяржаўнага кіравання, улады камун і міжкамунальныя кіраўнічыя арганізацыі, у чыю сферу дзейнасці ўваходзіць як мінімум адна двухмоўная камуна.

Заканатворчасць

У савецкі час кодэкс у Беларусі былі двухмоўнымі, але сёння беларуская мова амаль знікла са сферы заканадаўства. У Фінляндыі ж законы, пастановы і прававыя нормы арганізацый прымаюцца і публікуюцца на дзвюх мовах.

Паводле “Акта аб працы парламента”, яго асноўная мова – фінская, але ў дзейнасці прысутнічае і шведская, напрыклад, пратаколы пленумаў публікуюцца па-фінску са шведскім рэзюмэ, а прапановы канцылярскай камісіі для пленума перакладаюцца на шведскую [10].

Судаводства

Айчынны Закон “Аб мовах...”, а таксама Грамадзянскі, Крымінальна-працэсуальны і Працэсуальна-выканаўчы кодэкс аб адміністрацыйных правапарушэннях сцвярджаюць, што судаводства вядзецца на беларускай або рускай мовах, але не прапісваюць, як выбіраецца адна з моў у канкрэтным выпадку. Фінскі Закон аб мовах адзначае, што ў двухмоўных судах у справе паміж установай і прыватнай асобай мова адміністрацыйнага судаводства – гэта мова прыватнай асобы. Калі абодва бакі – установы, то мовай працэсу будзе мова істца. Мовай крымінальнага судаводства выступае мова адказчыка. Калі мовы адказчыкаў розныя, то мову выбірае суд зыходзячы з іх інтарэсаў (або выкарыстоўваецца мова большасці ў рэгіёне дзейнасці суда).

Абслугоўванне і інфармаванне насельніцтва

Паводле фінскага Закона аб мовах установы павінны забяспечваць рэалізацыю моўных правоў

індывіда ў межах сваёй кампетэнцыі. Адпаведныя міністэрствы забяспечваюць даступнасць на абедзвюх мовах інфармацыі, важнай для жыцця, здароўя, уласнасці індывіда і навакольнага асяроддзя.

Калі фінская двухмоўная ўстанова ведае, якая мова адрасата, то яна павінна выкарыстоўваць менавіта яе, а калі не – то абедзве. Адрозненне ад айчыннага заканадаўства – абарона слабага боку. Дзяржаўныя і камунальныя ўстановы інфармуюць насельніцтва двухмоўных камун на фінскай і шведскай мовах; шыльды і дарожныя знакі афармляюцца на двох мовах, тэксты на ўпакоўках прадуктаў – таксама, прычым абедзве версіі мусяць выглядаць аднолькава.

Пратаколы пасяджэнняў радаў двухмоўных камун, пастановы і г. д. пішуцца на двох мовах. Дзяржпрадпрыемствы і прадпрыемствы, якімі кіруюць двухмоўныя камуны, павінны абслугоўваць і інфармаваць насельніцтва на двох мовах, праўда, толькі ў той ступені, у якой гэта будзе палічана мэтазгодным для прадпрыемства. Калі кіраўнічая функцыя ўскладаецца законам на індывіда, то яго датычыцца ўсё тое, што ў Законе аб мовах сказана пра ўстановы.

На фінскія дыпламатычныя прадстаўніцтвы распаўсюджваюцца тыя ж палажэнні, што і на двухмоўныя ўстановы ў рэгіёнах, дзе мова большасці – фінская.

У фінскіх законах аб правах пацыентаў і карыстальнікаў сацыяльных паслуг пазначана, што іх родныя мовы павінны, наколькі гэта магчыма, брацца да ўвагі пры аказанні ім адпаведных паслуг.

Адукацыя

Колькасць навучэнцаў устаноў адукацыі з беларускай мовай навучання змяняецца. У 2014/15 навучальным годзе цалкам па-беларуску вучыліся ўсяго 300 студэнтаў (0,1%). За год да гэтага іх было ўдвая больш. У краіне няма ВНУ, дзе выкладалі б цалкам па-беларуску. Немагчымасць атрымаць вышэйшую адукацыю па-беларуску называецца прычынай нежадання бацькоў аддаваць дзяцей у беларускамоўныя класы і школы.

Паводле фінскага Закона аб універсітэтах, мова выкладання і экзаменаў у агульным выпадку – фінская. Аднак у некаторых універсітэтах гэтых моў дзве, а ў трох ВНУ яна шведская [11].

Апошнім часам у Беларусі масава закрываліся малакамплектныя школы, у большасці якіх навучанне вялося па-беларуску. Дзяцей пры гэтым пераводзілі ў рускамоўныя школы. У фінскім Законе аб базавай адукацыі прапісана, што камуна можа змяніць месца навучання, не мяняючы пры гэтым мову навучання [12].

Мова фінскага войска – фінская, але яна павінна мець як мінімум адно шведскамоўнае падраз-

дзяленне. Прызыўнік мае права быць накіраваным у падраздзяленне са сваёй мовай ці прайсці альтэрнатыўную службу на ёй. Падобных палажэнняў у айчынным заканадаўстве няма.

Беларускае заканадаўства не прапісвае, якая арганізацыя адказвае за нагляд за забеспячэннем моўных правоў. Фінскі Закон аб мовах абавязвае ўрад кожны выбарны перыяд рабіць перад парламентам справаздачу пра выкананне моўнага заканадаўства і забеспячэнне моўных правоў.

Пры ўнясенні ўдакладненняў у айчыннае моўнае заканадаўства з фінскага досведу можа быць скарыстана абарона слабага боку; забеспячэнне рэальнай роўнасці дзяржаўных моў; дэталёвасць палажэнняў; актыўнае прапанаванне двухмоўных паслуг; справаздачнасць урада за забеспячэнне моўных правоў і інш.

Спіс літаратуры

1. **Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь** [Электронны рэсурс] : Закон Рэспублікі Беларусь, 26 студзеня 1990 г. № 3094-XI : у рэд. ад 3 студзеня 2013 г. № 15-3 // (Нацыянальны прававой Інтэрнет-портал Рэспублікі Беларусь, 09.01.2013, 2/2013) <Н11300015>.
2. **Паганяйла, Г.** Ці абароніць Канстытуцыйны Суд беларускую мову? / Г. Паганяйла // Народная воля [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.nv-online.info/by/518/printed/90685.htm>. – Дата доступу : 11.05.2016.
3. **Тушынскі, Д.** Маніторынг моўнай сітуацыі ў Беларусі і “Атлас моў свету, якім пагражае знікненне” (ч. 1) / Д. Тушынскі // Наша слова. – 2014. – № 43.
4. **Самарын, В. І.** Да пытання аб забеспячэнні роўнасці дзяржаўных моў у Рэспубліцы Беларусь / В. І. Самарын // Электронная бібліятэка БГУ [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/12778>. – Дата доступу : 17.03.2016
5. **Тушынскі, Д.** Моўнае заканадаўства Рэспублікі Ірландыя / Д. Тушынскі // Зборнік матэрыялаў Міжнар. навук.-практ. канф. “Моўныя правы і іх абарона”. – Мінск, 2015. – Т. 1. – С. 224 – 232.
6. **Arzoz, X.** The Nature of Language Rights / X. Arzoz // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. – 2009. – Vol. 6. – P. 1 – 35.
7. **Språklag** : 6.6.2003/423 // Finlex [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2003/20030423>. – Дата доступу : 18.03.2016.
8. **Svensk- och tvåspråkiga kommuner** // Kommunerna.net [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.kommunerna.net/sv/kommuner/svensk-tvasprakiga/Sidor/default.aspx>. – Дата доступу : 18.03.2016.
9. **Hetemäki, R.** Geography of Swedish-speaking Finns / R. Hetemäki // Helsinki Times [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.helsinkitimes.fi/lifestyle/4734-geography-of-swedish-speaking-finns>. – Дата доступу : 30/03/2016.15.
10. **Riksdagens arbetsordning** : 17.12.1999/40 år 2000 // Finlex [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2000/20000040>. – Дата доступу : 18.03.2016.
11. **Universitetslag** : 24.7.2009/558 // Finlex [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2009/20090558>. – Дата доступу : 18.03.2016.
12. **Lag om grundläggande utbildning** : 21.8.1998/628 // Finlex [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1998/19980628>. – Дата доступу : 18.03.2016.

Дзяніс ТУШЫНСКІ,

выкладчык кафедры псіхалогіі Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 красавіка 2016 г.